

JACEK FALSKI*

PRAWO DO NAUKI A PRAWO RODZICÓW
DO ZAPEWNIENIA WYCHOWANIA I NAUCZANIA
ZGODNIE Z ICH PRZEKONANIAMI W ORZECZNICTWIE
EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Prawa dziecka mogą być chronione na gruncie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – w zależności od wymogów przypadku – w oparciu o różne artykuły tego aktu (np. art. 2 – Prawo do życia, art. 3 – Zakaz tortur, art. 8 – Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego itd.). Jednak zasadnicza – zważywszy ilość rozstrzyganych spraw – rola w tym zakresie przypada artykułowi 2 Protokołu nr 1 do Konwencji¹.

Treść tego artykułu była na etapie przyjmowania przedmiotem żywych dyskusji, kontrowersji i sporów², których źródło stanowiła

* Dr, Instytut Nauk Prawnych, Polska Akademia Nauk, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

¹ Protokół dodatkowy nr 1 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzony został 20 marca 1952 r. w Paryżu. zob. też M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej*, Warszawa 1992, s. 122 i n.; P.M. Dupuy, L. Boisson de Chazournes, *Protocole 1 – Article 2*, w: L.E. Pettiti, E. Decaux, P.H. Imbert, *La Convention européenne des droits de l'homme. Commentaire article par article*, Paris 1995, s. 1000 i n.

Art. 2 Protokołu dodatkowego nr 1 do Konwencji (Prawo do nauki) stanowi: „Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi”.

² Zob. K. Warchałowski, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004, s. 185 i n.

przede wszystkim obawa (niepotwierdzona w praktyce) przed ewentualnością narzucenia Państwom-Stronom obowiązku finansowania prywatnych (zatem także wyznaniowych) zakładów nauczania. Stąd też zastrzeżenia i deklaracje interpretacyjne, które się wówczas pojawiły w odniesieniu do tej regulacji. Antycypowały one w pewnym sensie kierunek późniejszego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w tym zakresie.

Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu przedstawił zakres, istotę i przyczynę negatywnego ujęcia prawa zagwarantowanego w art. 2 Protokołu 1 przy okazji rozpatrywania w 1968 r. sprawy dotyczącej możliwości używania w szkole własnego języka przez francuskojęzycznych mieszkańców flamandzkiej części Belgii. Trybunał stwierdził wówczas m.in., że „Sformułowanie prawa do nauki w formie negatywnej oznacza, iż Państwa-Strony nie uznały tego prawa w takiej formie, która wymagałaby od nich tworzenia na własny koszt lub dotowania nauczania specjalnego typu lub na jakimś szczególnym poziomie. Wszystkie państwa – członkowie Rady Europy posiadają powszechnie dostępny system edukacji publicznej. Dlatego też nie istnieje problem wymagania od tych państw zbudowania takiego systemu. Chodzi jedynie o przyjęcie jako zasady gwarancji dla każdego, kto znajdzie się pod ich jurysdykcją, uprawnienia do dostępu do instytucji edukacyjnych istniejących w danym czasie”³.

Tak rozumianemu prawu do nauki towarzyszy w ramach art. 2 Protokołu 1 prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi. Prawo to musi być uwzględnione i przestrzegane przez państwo wykonujące i wypełniające ciężące na nim obowiązki i kompetencje. Trzeba przy tym wspomnieć, że ETPC uznał, że zapewnienie dzieciom edukacji i nauczania jest naturalnym obowiązkiem rodziców⁴. Warto nadto wskazać, że oba zdania art. 2 należy rozpatrywać w powiązaniu

³ Wyrok ETPC z dnia 23 lipca 1968 r. w sprawie nazywanej w literaturze *Belgian Linguistic Case*, M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw człowieka*, t. 2, *Prawo do życia i inne prawa*, Kraków 2002, s. 1418-1423.

⁴ Wyrok ETPC (nr 5095/71, 5920/72, i 5926/72) z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen v. Dania* (§ 52), <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57509> [dostęp: 25.08.2014].

ze sobą, a także w zależności od przypadku – zgodnie z metodyką zestawionego odczytywania przepisów Konwencji – z art. 8, 9, 10 czy też 14 tego aktu. Przez dosyć długi czas Trybunał w sposób bardzo powściągliwy sięgał w procesie orzecznictwym do art. 2 Protokołu 1, ale od lat 70. XX w. odnotować można spektakularny rozwój tego orzecznictwa. Dzięki temu następuje doprecyzowanie obu zawartych w art. 2 praw. Okazuje się przy tym, że bywają one w pewnych sytuacjach konfliktogenne względem siebie. Należy podkreślić na wstępie, że ETPC korzysta wprawdzie w procesie orzecznictwym dotyczącym omawianych tu kwestii z uregulowań zawartych w tekście Konwencji i protokołów dodatkowych, odwołuje się jednak także do źródeł i inspiracji płynących z dokumentów międzynarodowych o charakterze uniwersalnym, np. Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁵ (szczególnie art. 13), Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁶ (szczególnie art. 18), Konwencji o Prawach Dziecka (szczególnie art. 3)⁷ i powracając na grunt europejski, Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (szczególnie art. 24, 13 i 14)⁸.

Zgodnie z ustaleniami Europejskiej Komisji Praw Człowieka, art. 2 Protokołu 1 daje też prawo do organizowania i prowadzenia szkół prywatnych. Realizacja tego prawa podlega jednak kontroli i regulacji ze strony państwa, celem zagwarantowania pożądanego standardu kształcenia. Wbrew obawom, opóźniającym przyjęcie Protokołu dodatkowego nr 1 do Konwencji, państwo nie jest zobowiązane do subwencjonowania szkolnictwa prywatnego, czy też innych niż szkolnictwo publiczne form edukacji. Jeśli już jednak taka pomoc jest udzielana, jej mechanizmy muszą być czytelne, przejrzyste i weryfikowalne. Państwo nie może bowiem uprzywilejowywać jednych kosztem drugich⁹.

⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

⁷ Konwencja o Prawach Dziecka (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

⁸ Publikacja oficjalnego polskiego tekstu Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej miała miejsce w Dz. U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569.

⁹ Decyzja o dopuszczalności skargi (nr 11533/85) z dnia 6 marca 1987 r. w sprawie *Jordeb Foundation v. Szwecja*, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-386> [dostęp: 25.08.2014].

Orzecznictwo ETPC opierające się na art. 2 Protokołu 1 zaczęło się dynamicznie rozwijać zwłaszcza od wydania judykatu w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen v. Dania* z 1976 r.¹⁰ Przy czym warto zwrócić uwagę, że zdarzają się wprawdzie sprawy dotyczące rozstrzygnięcia sporów dotyczących prawa do nauki jako takiego¹¹, szczególnie w odniesieniu do mniejszości narodowych, etnicznych czy językowych, ale znacząca większość tego typu spraw dotyczy sporów ogniskujących się wokół zagadnienia prawa do nauki w kontekście poszanowania prawa rodziców do jego realizacji zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi.

Art. 2 Protokołu 1 stał się zatem tak jak i inne dyspozycje Konwencji realną podstawą ochrony i przedmiotem interpretacji ETPC. Orzeczniczy dorobek tego organu wzbogaca niewątpliwie tekst traktatowy. Rozwijanie postanowień Konwencji z 1950 r. ma coraz większe znaczenie, zważywszy na narastające zróżnicowanie kulturowe i socjologiczne europejczyków, zaś w kontekście poruszanych tu kwestii także ze względu na brak uchwytniej „jednolitej koncepcji znaczenia religii w społeczeństwie”¹².

Wracając do przywołanego już wyżej orzeczenia ETPC w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen v. Dania*¹³, które można uznać za inauguracyjne orzecznictwo w oparciu o art. 2 Protokołu 1 do Konwencji, warto przypomnieć, że Trybunał położył w nim szczególny nacisk na współzależność dwóch praw wskazanych w obu zdaniach tego artykułu.

W przywoływanym orzeczeniu ETPC wskazuje m.in., że „drugie zdanie art. 2 należy czytać w zestawieniu ze zdaniem pierwszym”, ponadto podkreśla, że „na prawie podstawowym (tj. na prawie do nauki

¹⁰ Zob. przyp. 4.

¹¹ Wyrok ETPC z dnia 3 marca 2009 r. w sprawie *Temel v. Turcja*, w: M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2009*, Warszawa 2010, s. 275.

¹² Zob. Wyrok ETPC z dnia 20 września 1994 r. w sprawie *Otto-Preminger-Institut v. Austria* (§ 50), w: M.A. Nowicki, *Europejska Konwencja Praw Człowieka*, Warszawa–Kraków 2007, s. 1057-1063.

¹³ *Kjeldsen i inni v. Dania*. W sprawie tej skarżącymi byli ojcowie i matki rodzin, którzy uznali, że wprowadzenie edukacji seksualnej do programu szkolnego publicznej szkoły podstawowej prowadzi do pogwałcenia ich przekonań chrześcijańskich.

– przyp. aut.) zasada się prawo rodziców do poszanowania ich przekonań religijnych i filozoficznych¹⁴.

Na wagę przywiązywaną przez ETPC do prawa do nauki wskazuje też fragment kolejnego spektakularnego orzeczenia, tym razem Wielkiej Izby w sprawie *Leyla Sahin v. Turcja*¹⁵, w którym czytamy m.in., że „w społeczeństwie demokratycznym prawo do nauki jest niezbędne do realizacji praw człowieka”. Takie ujmowanie przez ETPC treści rozpatrywanego przepisu wskazuje, że prawo do nauki ma pozycję prawa „pierwotnego” wobec tej jego części, która odnosi się do praw rodziców. Ich prawa nie mogą zatem dominować nad prawem i interesem dziecka¹⁶.

Art. 2 Protokołu 1 stanowi *lex specialis* art. 9 Konwencji. Dlatego też rozpatrując i interpretując prawa z art. 2 protokołu 1 nie można ani przez chwilę tracić z pola widzenia art. 9, gwarantującego prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania, stanowiące fundament państwa demokratycznego, a w wymiarze religijnym „jeden z najbardziej podstawowych elementów określających tożsamość wierzących”¹⁷ i zajmujące niekwestionowane najwyższe miejsce wśród praw deklarowanych przez Konwencję.

ETPC uznał, że „oprócz przypadków bardzo wyjątkowych prawo do wolności wyznania wyklucza jakąkolwiek ocenę ze strony państwa co do prawowitości przekonań religijnych lub sposobów ich realizacji”¹⁸. ETPC kładzie też nacisk na „konieczność utrzymania prawdziwego pluralizmu nierozłącznego ze społeczeństwem demokratycznym”¹⁹. Przy czym Trybunał wyraźnie stwierdził, że „ci, którzy wybierają korzy-

¹⁴ *Kjeldsen i inni v. Dania* (§ 50).

¹⁵ Wyrok Wielkiej Izby z dnia 10 listopada 2005 r. w sprawie *Leyla Sahin v. Turcja* (§ 137), M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu – przegląd orzecznictwa (październik-grudzień 2005)*, „Palestra” 2006, nr 3-4, s. 179.

¹⁶ Zob. K. Warchałowski, *Prawo*, s. 187; *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, red. L. Garlicki, t. 2, Warszawa 2011, s. 557-558.

¹⁷ Zob. Wyrok ETPC z dnia 25 maja 1993 r. w sprawie *Kokkinakis v. Grecja* (§ 31), <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57827> [dostęp: 25.08.2014].

¹⁸ Zob. Wyrok ETPC z dnia 26 września 1996 r. w sprawie *Manoussakis v. Grecja* (§ 47), <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58071> [dostęp: 25.08.2014].

¹⁹ Tamże (§ 44).

stanie z wolności uzewnętrzniania wyznania, należący do większości lub mniejszości religijnej, nie mogą w sposób rozsądny oczekiwać, iż ich działanie będzie chronione przed wszelką krytyką. Muszą tolerować i akceptować fakt odrzucenia ich wiary religijnej przez innych, a nawet propagowanie doktryn wrogich ich wierze”²⁰.

Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, tak jak i wiele innych aktów prawa międzynarodowego publicznego²¹, przyznaje ochronę przekonań religijnych, filozoficznych (w Karcie Praw Podstawowych UE także pedagogicznych) rodziców celem „zabezpieczenia dostępności pluralizmu edukacyjnego kluczowego dla ochrony »społeczeństwa demokratycznego«, takiego, jakim go pojmuje Konwencja”. Trybunał określił w jednym z orzeczeń swą interpretację pojęcia „przekonania filozoficzne” rodziców. I tak „Biorąc pod uwagę Konwencję jako całość wyrażenie to oznacza takie przekonania, które zasługują na ochronę w społeczeństwie demokratycznym i nie są sprzeczne z godnością jednostki. Nie mogą one ponadto naruszać podstawowego prawa dziecka do nauki”²². Trybunał uznaje też, że ochrona przekonań religijnych i filozoficznych rodziców wynika z „ich naturalnego obowiązku zapewnienia dzieciom przede wszystkim wychowania i nauki”²³.

ETPC wskazuje Państwom-Stronom Konwencji pożądaną w społeczeństwie demokratycznym wzór postępowania, polegający na przestrzeganiu i ochronie pluralizmu religijnego i filozoficznego w ramach praw i wolności przysługujących jego członkom, co w wymiarze poszano-

²⁰ *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, zob. też Orzeczenia ETPC z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie *Handyside v. Wielka Brytania* i z dnia 24 maja 1988 w sprawie *Müller i inni v. Szwajcaria*. W orzeczeniu *Handyside v. Wielka Brytania* ETPC uznał m.in., że „wolność wyrażania opinii tworzy fundament społeczeństwa demokratycznego, stanowiąc jeden z podstawowych warunków postępu i rozwoju każdego” (§ 49),

<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57499> [dostęp: 25.08.2014];

<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57487> [dostęp: 25.08.2014].

²¹ Zob. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 18 § 4); Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (art. 13 § 3); Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (art. 14 § 3).

²² *Kjeldsen i inni v. Dania* (§ 52).

²³ Wyrok ETPC z dnia 25 lutego 1981 r. w sprawie *Campbell i Cosans v. Wielka Brytania*, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57454> [dostęp: 25.08.2014].

wania przekonań rodziców w zakresie realizacji prawa do nauki implikuje m.in. możliwość umieszczania dzieci w prywatnych (zatem także wyznaniowych) zakładach nauczania²⁴. W ujęciu Trybunału, ciążyące na władzach publicznych kompetencje i obowiązki w zakresie edukacji, nie pozwalają w ramach programu nauczania publicznego ujmowanego kompleksowo, na czynienie rozróżnienia między lekcjami religii a innymi przedmiotami (np. edukacją seksualną) w kontekście obowiązującego państwo poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców²⁵.

Trzeba wszakże zastrzec, że rozpatrywane prawo rodziców nie ma charakteru nieograniczonego. Jak określił to Trybunał, „nie gwarantuje rodzicom absolutnego prawa do zapewnienia edukacji dzieci zgodnie z ich przekonaniami, ale prawo do poszanowania tych przekonań”²⁶. W swym podstawowym dotyczącym tych kwestii orzeczeniu (*Kjeldsen i inni v. Dania*), Trybunał uznaje, że kształtowanie programów edukacyjnych, co do stosowności i celowości których organ się nie wypowiada, należy do kompetencji Państw-Stron i może, w sposób w pełni uprawniony, podlegać różnicom w zależności od państwa i czasów.

Państwo może zatem „rozpowszechniać – poprzez edukację lub nauczanie – informacje lub wiedzę mające bezpośrednio lub nie – charakter religijny lub filozoficzny”, zaś rodzice nie mogą się temu sprzeciwiać, w przeciwnym razie prowadzenie całego nauczania zorganizowanego mogłoby być niewykonalne”²⁷. Wynika z tego, że prawo rodziców do poszanowania przekonań w zakresie prawa do nauki doznaje – w ujęciu Trybunału – ograniczeń uzasadnionych z jednej strony interesem poddawanego procesowi nauczania dziecka, z drugiej zaś wolą państwa – w stopniu i zakresie adekwatnym do przysługującego marginesu oceny wewnętrznej.

²⁴ Tamże.

²⁵ Decyzja o niedopuszczalności skargi z dnia 25 maja 2000 r. w sprawie *A.J. Alonso i P.J. Merino v. Hiszpania*, G. Gonzales, *Le droit à l'instruction au sens de la Convention européenne des droits de l'homme*, „Revue Française de Droit Administratif” 2010, nr 5, s. 1003-1010.

²⁶ *Kjeldsen i inni v. Dania* (§ 51).

²⁷ Decyzja Komisji z dnia 6 marca 1984 r. w sprawie *Rodzina H. v. Wielka Brytania* i z dnia 5 lutego 1990 r. w sprawie *Graeme v. Wielka Brytania*.

Cele edukacyjne, w zakresie nauczania obowiązkowego, ciążące na Państwach-Stronach Konwencji muszą być realizowane w taki sposób, aby „informacje lub wiedza objęte programem przekazywane były w sposób obiektywny, krytyczny i pluralistyczny” i nie „służyły celowi indoktrynacji, który może być uznany «za naruszenie poszanowania przekonań» religijnych czy filozoficznych”²⁸.

Warto wskazać, że pewne przejawy prozelityzmu są związane z prawem gwarantowanym w art. 9 Konwencji. Niedopuszczalny jest prozelityzm nadmierny czy też niewłaściwy, który Trybunał łączy z „oferowaniem korzyści materialnych bądź socjalnych, wywieraniem niedopuszczalnej presji na osoby zdesperowane bądź potrzebujące, a nawet uciekaniem się do przemocy i prania mózgu”²⁹. Prozelityzm o takim charakterze nie może – w ocenie i ujęciu ETPC – towarzyszyć prawu rodziców do edukowania i doradzania dzieciom w procesie naturalnej funkcji wychowawczej, wykonywanej w zgodzie z ich przekonaniami religijnymi czy filozoficznymi³⁰. Innymi słowy, art. 2 Protokołu 1 nie chroni praw rodziców w przypadkach, w których wykazać można, iż kierują się oni niewłaściwym prozelityzmem. We wspomnianej sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen v Dania*, rozpatrywanej przez ETPC 7 grudnia 1976 r. skarżący (w tym duchowni) wnosili o udzielenie im zgody na samodzielne nauczanie dzieci w zakresie edukacji seksualnej. Jednocześnie wnioskowali o zwolnienie ich z obowiązku uczestniczenia w odnośnych lekcjach w szkole. Trybunał ocenił m.in., że pozwane Państwo nie naruszyło wymogu neutralności, a w szczególności wprowadzenie obowiązkowych lekcji edukacji seksualnej w szkole publicznej „nie wiązało się z przesadnym traktowaniem kwestii seksu, ani pobudzaniem uczniów do oddawania się praktykom niebezpiecznym dla ich równowagi, zdrowia lub przyszłości”.

²⁸ *Kjeldsen i inni v. Dania*, (§ 53).

²⁹ Tamże. Por. także Wyrok Wielkiej Izby z dnia 29 czerwca 2007 r. w sprawie *Folgero i inni* (§ 84) i Wyrok ETPC z dnia 9 października 2007 r. w sprawie *Hasan i Eylen Zengin v. Turcja* (§ 52), <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-81356>; <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-82580> [dostęp: 25.08.2014]. Zob. też *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka*, s. 560-561.

³⁰ *Kokkinakis v. Grecja*, (§ 48).

Nakaz neutralności związany z art. 2 Protokołu 1 wymaga bowiem od państwa uznania lub przynajmniej wzięcia pod uwagę przekonań religijnych i filozoficznych rodziców, ponieważ zasadniczo prawidłowa w tym względzie „postawa o charakterze raczej negatywnym zawiera jednak także pewne obowiązki pozytywne”³¹.

Poddawany ocenie pod względem zgodności z art. 9 oraz art. 2 Protokołu 1 program i tryb nauczania wychowania seksualnego został uznany przez ETPC za zgodny z Konwencją. Organ uznał, że ze względu na obiektywny, krytyczny i pluralistyczny charakter kwestionowanych zajęć mieszczą się one w marginesie oceny państwa. Nadto od chwili wydania orzeczenia *Kjeldsen i inni v. Dania* Trybunał stosuje argumenty uzasadniające celowość szkolnej edukacji seksualnej, podnosząc, że sporne lekcje mają uczniów „przestrzec przed takimi niepokojącymi zjawiskami, jak rosnąca liczba dzieci pozamażeńskich, aborcje, choroby weneryczne”. Trybunał rozumie zatem i podziela intencje władz publicznych w tym względzie. Przyświeca im bowiem cel przekazania młodym ludziom wiedzy, która jest niezbędna do tego „aby przez zwykłą ignorancję nie ściągać na siebie kłopotów i nie sprawiać ich innym”³².

Takie rozumienie celowości edukacji potwierdzają także rozstrzygnięcia Trybunału wydawane w kontekście innych zakresów wiedzy. I tak np. Trybunał uznał zgodność z Konwencją zaskarżonej wewnątrz-krajowej (Turcja) regulacji prawnej, wymagającej posiadanie świadectwa szkoły podstawowej przez dzieci, które – zgodnie z wolą rodziców – mają rozpocząć kształcenie religijne na kursach koranicznych. Warunek ten w ocenie ETPC ma na celu „nabycie pewnej «dojrzałości»” i wiąże się z „ograniczeniem ryzyka ewentualnej indoktrynacji małoletnich, których wiek predestynuje do stawiania wielu pytań i stania się przedmiotem łatwego wpływu kursów koranicznych”³³. Trybunał miał

³¹ *Kjeldsen i inni v. Dania*, (§ 54).

³² Taka linia orzecznicza utrzymuje się nadal. Zob. np. decyzje o dopuszczalności skargi z 13 września 2011 r. w sprawie *Dojan i inni v. Niemcy* i z 11 września 2006 r. w sprawie *Konrad i inni v. Niemcy* i decyzję o niedopuszczalności skargi z 25 maja 2000 r. w sprawie *A.J. Alonso i P.J. Merino v. Hiszpania*.

³³ Decyzja o niedopuszczalności skargi z 17 czerwca 2004 r. w sprawie *Ciftci v. Turcja*, M. Levinet, *La conciliation du droit à l'instruction de l'enfant et de l'obligation de respecter*

także okazję wypowiedzieć się w kwestii zgodności z art. 9 Konwencji oraz art. 2 Protokołu 1 obecności lekcji religii w programach szkolnych podstawowego szkolnictwa publicznego.

Cele edukacji w społeczeństwie demokratycznym obejmują bez wątpienia potrzebę nauczania różnych religii i nurtów filozoficznych, co w ocenie Trybunału służy nawiązaniu dialogu, osiągnięciu porozumienia i poszanowaniu wzajemnemu osób różnej wiary i przekonań³⁴. Komisja uznała w swoim czasie, że art. 2 Protokołu 1 nie stoi na przeszkodzie „w zapewnieniu wszystkim dzieciom wystarczającej wiedzy o zjawiskach religijnych”³⁵, przy czym zabroniona jest indoktrynacja w tym zakresie³⁶.

ETPC, zgodnie z oczekiwaniami Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy³⁷, potwierdził, że Konwencja w żadnym wypadku nie ogranicza prawa rodziców do kształcenia dzieci w zakresie religii czy filozofii³⁸, pod warunkiem zabezpieczenia pluralistycznego sposobu takiego nauczania, które „pozwala uczniom rozwijać krytyczną ocenę wiedzy religijnej w atmosferze spokoju pozbawionej nieodpowiedniego prozelityzmu”. Warto przy tym wskazać, że ETPC „odnotowuje z zainteresowaniem oceny rządowe, według których nauczanie zjawisk religijnych w szkole sprzyja zwalczaniu fanatyzmu”³⁹.

Dwa istotne orzeczenia w rozpatrywanej kwestii zapadły w 2007 r. W pierwszym z nich, w sprawie *Folgero i inni v. Norwegia*⁴⁰, skarżący kwestionowali m.in. odmowę możliwości pełnego zwolnienia uczniów z uczęszczania na lekcje z obowiązkowego przedmiotu pod

les convictions religieuses des parents à la lumière de la Convention européenne des droits de l'homme, „Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme” 2011, nr 87, s. 494.

³⁴ *Folgero i inni v. Norwegia*, (§ 88-89).

³⁵ Decyzja o dopuszczalności skargi z 3 grudnia 1986 r. w sprawie *Angelini v. Szwecja*, w: *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo*, oprac. T. Jasudowicz, Toruń 2001, s. 254-259.

³⁶ *Kokkinakis v. Grecja*, (§ 48).

³⁷ Rekomendacja 1720 (2005) przyjęta 4 października 2005 r. przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy wzywa „rządy Państw członkowskich do czuwania nad nauczaniem zjawisk religijnych na szczeblu podstawowym i średnim edukacji narodowej”.

³⁸ *Folgero v. Norwegia*, (§ 89); *Hasan i Eylem Zengin v. Turcja*, (§ 59).

³⁹ *Hasan i Eylem Zengin v. Turcja*, (§ 59).

⁴⁰ *Folgero i inni v. Norwegia*.

nazwą *Chrześcijaństwo, religia i filozofia*, w drugim zaś, w sprawie *Hasan i Eylem Zengin v. Turcja*⁴¹, odmowę zwolnienia z lekcji kultury religijnej i wiedzy moralnej (prowadzonych z perspektywy Islamu sunnickiego) dziecka z rodziny Alawitów (mniejszości religijnej w ramach Islamu). W obu przypadkach Trybunał uznał pogwałcenie Konwencji (w pierwszym stosunkiem głosów 9:8, w drugim jedno- głośnie). W orzeczeniach uznaje się, że państwo mając wzgląd na tradycję i historię może przyznać więcej miejsca w programach szkol- nych religii większościowej (w tym przypadku odpowiednio – chrze- ścijaństwo, islam sunnicki), ale w sytuacji, gdy nauczanie przybiera formę katechetyczną (uczestnictwo w aktywności o charakterze czysto religijnym, np. w pierwszej ze spraw chodziło o wymóg udziału – choćby biernego – w modlitwach, śpiewie psalmów, posługiwaniu w kościele), tylko wprowadzenie nauczania substytucyjnego (np. zajęcia z etyki) lub wprowadzenie możliwości całkowitego zwolnienia z zajęć (bez konieczności ujawniania przez rodziców swego wyznania czy przekonań), mogłoby uczynić ten system zgodnym z postanowie- niami Konwencji⁴².

Wyrok przeciwko Norwegii zapadł większością zaledwie jednego głosu. Jego oponenti opowiadali się za szerszym marginesem oceny przysługującej państwu. Warto wspomnieć, że część ze skarżących w sprawie Folgero wniosła skargę do Komitetu Praw Człowieka ONZ, który rozpatrując sprawę (wcześniej niż ETPC) uznał narusze- nie art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Politycznych i Obywatel-

⁴¹ *Hasan i Eylem Zengin v. Turcja*; zob. też M. Hucal, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012, s.124-135.

⁴² Ze względu na brak ogólnoeuropejskiego standardu w zakresie nauczania religii w szkole publicznej Trybunał uznaje szeroki margines oceny państwowej. Istnieją trzy akceptowane przez Trybunał modele takiego nauczania: model świecki – lekcje religii zasadniczo niedostępne w szkole; model zintegrowany – w programie szkolnym istnieje obowiązkowy przedmiot obejmujący zarówno wiedzę o różnych religiach jak i o etyce; model równoległy – w szkole jest nauczana religia (odrębnie dla poszczególnych wyznań), a dla dzieci, których rodzice preferują światopogląd areligijny dostępne są zajęcia alternaty- wne – najczęściej z etyki. W żadnym przypadku nie jest dopuszczalna indoktrynacja. Ten modelowy podział nie jest w pełni ścisły, następować w nim też mogą pewne przesunięcia i przenikania.

skich⁴³. Jak widać zatem oceny obu organów w tym przypadku były zbieżne.

Trzeba mieć świadomość, że podobnie jak obowiązkowe lekcje dominującej religii są trudne czy też niemożliwe do zaakceptowania przez niewierzących lub innowierców, tak obowiązkowe lekcje etyki mogą być nie do przyjęcia dla wierzących.

ETPC miał – stosunkowo niedawno – okazję do orzekania w sprawie *Appel-Irrgang v. Niemcy*⁴⁴. Sporne lekcje etyki wprowadzone zostały ustawą z 2006 r. w publicznych szkołach średnich w Berlinie. Intencją autorów tejże ustawy było wychowanie młodzieży zgodnie z duchem przesłania humanizmu, demokracji i wolności. Skargę do ETPC na odmowę zwolnienia córki z przedmiotowych lekcji złożyli rodzice jednej z uczennic. Uznali oni, że laicki, antyreligijny charakter takiego nauczania narusza ich przekonania, jak również obowiązek państwa do zachowania neutralności światopoglądowej.

Sądy wewnątrz krajowe, do których się uprzednio zwracali (Trybunał i Sąd Administracyjny w Berlinie, Federalny Sąd Konstytucyjny w Karlsruhe) oddaliły ich skargę, uznając, że udział dziecka w spornych zajęciach służy zapoznaniu go z różnymi ideami i światopoglądami, co sprzyja wyrobieniu w nim tolerancji i szacunku dla odmiennych wyznań i przekonań filozoficznych i nabyciu umiejętności nawiązywania dialogu niezbędnego do uczestnictwa w życiu demokratycznego państwa. Będące treścią owych lekcji zapoznanie z etyką religijną i filozoficzną, różnymi sposobami życia, wielkimi wyznawanymi na świecie religiami, musi odbywać się z poszanowaniem zasady neutralności religijnej, czy też ideologicznej państwa. Ponadto, nauczyciele

⁴³ Warto wskazać, że Komitet Praw Człowieka ONZ w swych Uwagach Ogólnych N° 22 z 30 lipca 1993 r. precyzuje, że „art. 18 § 4 Międzynarodowego Paktu Praw Politycznych i Obywatelskich pozwala nauczać takich przedmiotów jak ogólna historia religii i doktryn”, jednak „pod warunkiem, że nauczanie to prowadzone będzie w sposób neutralny i obiektywny”. „Publiczna edukacja obejmująca nauczanie szczególnej religii nie jest zgodna ze wskazaną dyspozycją prawną, chyba że przewiduje możliwość zwolnień lub wyboru dokonywanego w sposób niedyskryminujący, uwzględniający życzenia rodziców w tym względzie”.

⁴⁴ Decyzja o dopuszczalności skargi z 6 października 2009 r. w sprawie *Appel-Irrgang v. Niemcy* (Nr 45216.07), <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-95272> [dostęp: 25.08.2014].

nie mogą wywierać na uczniów żadnego niedozwolonego wpływu, zaś zakłady szkolne zachęcane są do współpracy w zakresie opracowywania pewnych tematów z adekwatnymi wspólnotami religijnymi, czy też filozoficznymi. Sądy wewnątrz krajowe zwracały też uwagę na specyfikę społeczności berlińskiej, w której połowę uczniów stanowią dzieci emigrantów należących do różnych wyznań.

ETPC uznał m.in., że cele spornego nauczania „są zgodne z zasadami pluralizmu i bezstronności związanymi z art. 2 protokołu 1”, dotycząc lekcji, które mają na celu „rozwiniecie skłonności i zdolności uczniów szkół średnich – niezależnie od ich związków kulturowych, etycznych, religijnych i ideologicznych – do zgłębiania podstawowych dla życia osobistego i społecznego problemów kulturalnych i etycznych, w celu nabycia umiejętności, zdolności społecznej i świadomości etycznej do dialogu międzykulturowego”. Trybunał przypomniał także, że Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności „narzuca państwu obowiązek czuwania nad tym, żeby dzieci mogły korzystać z prawa do nauki”. Trybunał uznał zaskarżone nauczanie za zgodne z postanowieniami Konwencji, ponieważ przekazuje ono uczniom „podstawę wspólnych wartości i uczy ich otwartości wobec osób należących do innych wyznań”. ETPC wskazał ponadto, że „nie można wiązać z Konwencją prawa do niebycia narażonym na oddziaływanie przekonań czy opinii sprzecznych z własnymi”⁴⁵. Na ostateczną ocenę Trybunału wpływ miał także fakt, że dziecko skarżących „mogło kontynuować naukę religii protestanckiej, uczestnicząc w lekcjach tej religii udzielanych w pomieszczeniach szkoły”, jego rodzicom zatem „nie utrudniano kształcenia i doradzania dziecku, jak również wypełniania wobec niego naturalnych obowiązków edukacyjnych i zwrócenia go w kierunku zgodnym z ich przekonaniem religijnymi”⁴⁶.

Sprzeciw rodziców z powołaniem się na poszanowanie ich przekonań religijnych czy też filozoficznych może dotyczyć także zajęć, które

⁴⁵ *Handyside v. Wielka Brytania*; w sprawie *Müller i inni v. Szwajcaria*; *Otto-Preminger-Institut v. Austria*. Trybunał często powtarza w swym orzecznictwie, że „Wolność wyrażania opinii obowiązuje nie tylko wobec informacji, bądź idei oczekiwanych z przychylnością bądź uznawanych za nieszkodliwe lub obojętne, ale także wobec tych, które urażają, szokują lub niepokoją”.

⁴⁶ Decyzja o dopuszczalności w sprawie *Appel-Jrrgang v. Niemcy*.

nie mają charakteru dydaktycznego *sensu stricto* (wiedza przekazywana podczas lekcji), ale dotyczą niejako innego wymiaru nauczania prowadzonego przez państwo w szkolnych zakładach publicznych. Przykładem mogą być organizowane przez zakład defilady i akademie z okazji świąt narodowych, w których udział jest obowiązkowy.

Trybunał rozpatrywał te kwestie przy okazji orzekania w dwóch pokrewnych sprawach *Valsamis v. Grecja*⁴⁷ i *Efstration v. Grecja*⁴⁸. Skarżący – uczennice i ich rodzice należący do wspólnoty religijnej Świadców Jehowy – zarzucali państwu, że kara regulaminowa wymierzona dzieciom w związku z odmową udziału w szkolnej defiladzie, zorganizowanej z okazji święta niepodległości Grecji, przypadającego 28 października i upamiętniającego dzień wypowiedzenia Grecji wojny przez faszystowskie Włochy w 1940 r., narusza art. 9 Konwencji (w stosunku do dzieci) i art. 2 Protokołu 1 (w stosunku do rodziców). Swoje stanowisko uzasadniali pacyfizmem ich wyznania religijnego. Brak możliwości zwolnienia córek z obchodów święta ocenili jako wkroczenie w zakres ich wolności sumienia i wyznania oraz pogwałcenie prawa rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi.

Trybunał oddalił skargę uznając m.in., że kiedy rozpatruje się obchody wydarzenia, które „służą na swój sposób jednocześnie celom pacyfistycznym i interesowi publicznemu” kwestionowany obowiązek uczestnictwa, nie udaremnia rodzicom wypełniania ich misji edukacyjnej i wychowawczej wobec dzieci. Ponadto, nie należy do ich kompetencji poszukiwanie i określanie metod wychowawczych „bardziej sprzyjających ochronie pamięci historycznej wśród młodych generacji”. Trybunał zważył także, że państwo greckie zapewniło możliwość zwolnienia dzieci z zajęć *stricte* religijnych, jakimi są lekcje religii prawosławnej i obecności podczas nabożeństw⁴⁹. Trybunał nie uznał też skargi wniesionej przez Adwentystę Dnia Siódmego, który nie otrzy-

⁴⁷ Wyrok ETPC z 18 grudnia 1996 r. w sprawie *Valsamis v. Grecja*,

<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58011> [dostęp: 25.08.2014].

⁴⁸ Wyrok ETPC z 18 grudnia 1996 r. w sprawie *Efstration v. Grecja*, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58006> [dostęp: 25.08.2014].

⁴⁹ *Valsamis v. Grecja*, (§ 22, 23, 24, 31, 32) i *Efstration v. Grecja*, (§ 20, 24, 32, 33, 38).

mał od państwa zgody na całkowite zwolnienie syna z zajęć szkolnych w sobotę. Trybunał uznał, że nie jest to konieczne zważywszy, że jest możliwe uzyskanie pojedynczych zwolnień motywowanych obchodem zwyczajów religijnych⁵⁰.

Protesty rodziców w kontekście domniemanego naruszenia art. 9 Konwencji lub/i art. 2 Protokołu 1 dotyczyć także mogą symboli religijnych eksponowanych przez państwo na terenie szkolnych zakładów publicznych.

Główny wyrok *Lautsi v. Włochy*, w sprawie dotyczącej tych kwestii ETPC wydał w pierwszej instancji 3 listopada 2009 r., zaś w drugiej (Wielka Izba) 18 marca 2011 r. Skarżąca – obywatelka włoska – twierdziła, że ekspozycja krucyfiksu w salach szkolnych szkoły publicznej, do której uczęszczali jej dwaj małoletni synowie, narusza jej prawo do zapewnienia wychowania i nauczania dzieci zgodnie z jej własnymi przekonaniami, a ponadto prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania.

Wyrok I instancji Trybunału wskazał m.in. konieczność czytania zestawionego postanowień Konwencji, polegające w tym przypadku na rozpatrywaniu obu zdań art. 2 Protokołu 1 ze świadomością ich współzależności, ale także w świetle art. 8, 9 i 10 Konwencji⁵¹. Ponadto, ETPC przypomniał obowiązek państwa do powstrzymania się od choćby pośredniego narzucania wiary w miejscach, w których przebywają osoby zależne od niego lub szczególnie wrażliwe⁵². Pozwane państwo podkreślało zaś etyczne znaczenie krzyża i związany z tym symbolem przekaz humanistyczny doskonale zgodny – w jego ocenie – z laickością. Ponadto powoływało się na fakt obowiązywania pluralistycznego systemu nauczania, w którym lekcje religii mają charakter fakultatywny.

⁵⁰ Decyzja o dopuszczalności skargi z 27 IV 1999 w sprawie *Casimiro i Ferreira v. Luksemburg*.

⁵¹ Wyrok ETPC z 3 listopada 2009 r. w sprawie *Lautsi i inni v. Włochy* (§ 47), polski przekład w opracowaniu D. Pudzianowskiej i M. Pietrzaka, zob. „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2010, nr 2, s. 203 in.; zob. też. J. Falski, *Krzyż w szkole publicznej w orzecznictwie europejskim*, „Sprawy Narodowościowe” 2010, nr 37, s. 177 in.; W. Sobczak, *Wolność myśli sumienia i religii. Poszukiwanie standardu europejskiego*, Toruń 2013, s. 397-432; M. Hucal, *Wolność sumienia i wyznania*, s. 116-124.

⁵² Tamże (§ 48).

Jak już wspomniałem wyżej, te niezwykle złożone, delikatne i związane z historią i kulturą narodową problemy należą – z powodu braku europejskiego stanowiska w zakresie regulacji kwestii światopoglądowych – do szerokiego marginesu oceny państw stron Konwencji.

ETPC (wyrok z 2009 r.) ocenił, że nawet jeśli krzyż ma wiele znaczeń, to „znaczenie religijne jest przeważające”, a także, iż jego eksponowanie w sali szkolnej „wykracza poza – tylko – użycie symbolu w kontekście historycznym”⁵³.

Trybunał wskazał też na istotne przesłanki wzmocnienia negatywnego wymiaru wolności myśli sumienia i wyznania, który „nie ogranicza się do braku posługi religijnej czy też nauki religii”, ale „rozciąga się na praktyki i symbole wyrażające w sposób szczególny bądź ogólny wiarę, religię lub ateizm” i uzasadnia „szczególną ochronę jeśli państwo uzewnętrznia wiarę, a jednostka znajduje się w sytuacji, z której może się uwolnić ponosząc nieproporcjonalnie duży wysiłek i poświęcenie”⁵⁴.

ETPC (wyrok z 2009 r.) uznał zatem, że eksponowanie krzyża w klasach szkoły publicznej „ogranicza prawo rodziców do zapewnienia nauczania ich dzieci zgodnie z ich przekonaniami, podobnie jak prawo skolaryzowanych dzieci do tego aby wierzyć lub nie wierzyć”⁵⁵ w sposób niezgodny z art. 2 protokołu 1.

Trybunał wskazał też, że „Państwo jest obowiązane do neutralności wyznaniowej w ramach obowiązkowej edukacji publicznej, gdzie uczestniczenie w zajęciach, poza lekcjami religii, jest obowiązkowe, musi też poszukiwać metod pozwalających na przyswojenie uczniom umiejętności krytycznego myślenia”.

ETPC (wyrok z 2009 r.) wyraził też pogląd, że „nie wie, w jaki sposób eksponowanie symbolu, który jest słusznie łączony z katolicyzmem miałyby służyć pluralizmowi edukacyjnemu, który w rozumieniu Konwencji jest kluczowy dla ochrony «społeczeństwa demokra-

⁵³ Tamże (§ 51).

⁵⁴ Tamże (§ 52).

⁵⁵ Tamże (§ 55).

tycznego»⁵⁶”. Trybunał przywołał też w tym judykacie⁵⁷ fragment wyroku w sprawie *Dahlab v. Szwajcaria*⁵⁸, w którym uznał chustę islamską noszoną przez nauczycielkę szkoły podstawowej za „silny symbol zewnętrzny”⁵⁹ co implikuje zatem podobną ocenę w stosunku do obecności krzyża w salach szkolnych. W kontekście chusty Trybunał uznał, że noszenie jej przez nauczycielkę „z trudem daje się pogodzić z przesłaniem tolerancji, szacunku dla innych i przede wszystkim równości i niedyskryminacji, które w demokracji każdy nauczyciel musi przekazywać uczniom”.

W dniu 28 stycznia 2010 r. rząd Republiki Włoskiej odwołał się od wyroku, składając wniosek o przekazanie sprawy do Wielkiej Izby. Ponowne rozstrzygnięcie nastąpiło 18 marca 2011 r. Wielka Izba uznała (stosunkiem głosów 15:2), że do naruszenia wskazanych w skardze praw nie doszło. Do wyroku złożono cztery zdania odrębne.

Wielka Izba ETPC stwierdziła, że zobowiązanie wynikające z drugiego zdania art. 2 Protokołu 1 dotyczy wszelkich ciężących na państwach kompetencji w zakresie edukacji i nauczania. Nie ogranicza się zatem tylko do treści i sposobu przekazu wiedzy, ale także do kwestii urządzenia otoczenia szkolnego, jeśli prawo wewnętrzne stanowi, iż obowiązek w tym zakresie spoczywa na władzach publicznych, co miało miejsce w tym przypadku w odniesieniu do obecności krucyfiksu w sali szkolnej⁶⁰. Przeciwnie niż w niższej instancji, Wielka Izba uznała argumenty pozwanego państwa, iż symbol krzyża stanowi „owoc ewolucji historycznej” mający „znaczenie nie tylko kulturowe ale także identyfikacyjne”. „Ze względu na brak europejskiego konsensu w kwestii obecności symboli religijnych w szkolnictwie

⁵⁶ Tamże (§ 57).

⁵⁷ Tamże (§ 56).

⁵⁸ Tamże (§ 54).

⁵⁹ Wyrok ETPC z 15 lutego 2001 r. w sprawie *Dahlab v. Szwajcaria*, Y. Ben Achour, *L’islam et la Cour européenne des droits de l’homme*, „Revue Générale de Droit International Public” 2007, nr 2, s. 387.

⁶⁰ Wyrok Wielkiej Izby z 18 marca 2011 r. w sprawie *Lautsi i inni v. Włochy* (§ 63), polski przekład w opracowaniu P. Boreckiego, zob. „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2011, nr 3, s. 157 in. Obowiązek ekspozycji krzyża w szkolnych salach lekcyjnych szkół publicznych wprowadzony został we Włoszech dekretemi z 15 września 1865 r., z 30 kwietnia 1924 r. i 26 kwietnia 1928 r.

publicznym” Wielka Izba oceniła, że wybór dokonany w tym zakresie przez władze Republiki Włoskiej, powołujące się na „tradycję, którą uznają za ważną i utrwaloną”, „objęty jest marginesem oceny”⁶¹, zaś użycie tego kryterium „pozwala religii dominującej na przeważającą obecność w środowisku szkolnym”⁶². Sytuując ten fakt niejako „poza znaczeniem religijnym”, Wielka Izba wzięła pod uwagę, że „Krzyż symbolizuje zasady i wartości, na których zbudowana jest cywilizacja i demokracja zachodnia”⁶³.

Wielka Izba ETPC oceniła ostatecznie, że „krucyfiks zawieszony na ścianie jest symbolem zasadniczo biernym, którego obecności nie można przypisywać wpływu porównywalnego z tym jaki mógłby mieć przekaz dydaktyczny lub udział w zajęciach religijnych”⁶⁴, podczas kiedy w pierwszej instancji Izba uznała krzyż za silny symbol zewnętrzny, którego obecność jest nie do pogodzenia z nakazem neutralności wyznaniowej ciążyącej na państwie⁶⁵. Wielka Izba stwierdziła nadto, że w tym przypadku „skutki dominującej obecności chrześcijaństwa należy jeszcze zrelatywizować” w związku z takimi okolicznościami, jak brak obowiązkowej nauki religii, otwarcie przestrzeni szkolnej na inne wyznania, brak przejawów nietolerancji wobec wyznawców innych wyznań, zarówno wierzących, jak i niewierzących, i wreszcie brak konotacji prozelitycznych w procesie nauczania.

Konkludując można uznać, że Trybunał zniuansował ocenę skutków wpływu symbolu religijnego w pierwszej i drugiej instancji w zależności od nadanego mu charakteru (odpowiednio „silny symbol zewnętrzny”, „symbol zasadniczo bierny”) zrelatywizowanego jeszcze innymi okolicznościami⁶⁶.

Na marginesie warto wskazać, że Trybunał zróżnicował tym samym ocenę symbolu religii chrześcijańskiej – krzyża (symbol zasadniczo

⁶¹ Tamże (§ 70).

⁶² Tamże (§ 71).

⁶³ Tamże (§ 72).

⁶⁴ Tamże (§ 67).

⁶⁵ *Lautsi v. Włochy*, (§ 56).

⁶⁶ Zob. też M. Derlatka, *Glosa do wyroku Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z 18 marca 2011 w sprawie Lautsi and Others v. Italy (No 30814 (06))*, „Palestra” 2011, nr 7-8, s. 119-122.

bierny) i islamskiej – chusty (silny symbol zewnętrzny – orzeczenie ETPC z 15 lutego 2001 r. w sprawie *Dahlab v. Szwajcaria*) w środowisku szkoły publicznej.

Jak widać z przywołanych przykładów orzecznictwa ETPC w Strasburgu, prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi nie jest – o czym była wyżej mowa – prawem absolutnym i wobec tego nie zawsze jest w stanie przeważać wolę władz państwowych w zakresie prowadzenia polityki edukacyjnej zgodnie z celami, ocenami i oczekiwaniami rządzących, mieszczącymi się wszak w marginesie oceny wewnętrznej.

PODSUMOWANIE

ETPC przywiązuje wielką wagę do ochrony prawa do nauki, podnosząc m.in., że: „nauczanie stanowi środek, poprzez który szkoła stara się osiągnąć przypisany sobie cel obejmujący rozwój, kształtowanie charakteru i umysłu uczniów, jak również i niezależność osobistą”⁶⁷.

Według Trybunału prawo do nauki jest „niezbędne do realizacji praw człowieka”⁶⁸. Takie ujęcie przedmiotowego prawa jest w pełni spójne z postanowieniami międzynarodowych instrumentów prawnych o charakterze uniwersalnym⁶⁹. Jak wynika z zestawienia stosownych fragmentów orzeczeń ETPC, art. 2 Protokołu 1 „tworzy całość, w której dominuje pierwsze zdanie”⁷⁰. Po takiej interpretacji przepisu trudno się dziwić, że Trybunał uważa, iż przekonania rodziców mogą być brane pod uwagę tylko wtedy gdy „nie godzą w podstawowe dla dziecka prawo do nauki”⁷¹. Zaś wówczas, kiedy „prawo rodziców do poszano-

⁶⁷ *Dahlab v. Szwajcaria*.

⁶⁸ *Hasan i Eylem Zengin v. Turcja*, (§ 55).

⁶⁹ M.in. art. 29 § 1 Konwencji o Prawach Dziecka ONZ; art. 26 § 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i art. 13 § 1 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych.

⁷⁰ *Leyla Sahin v. Turcja*, (§ 137).

⁷¹ *Kjeldsen i inni v. Dania*, (§ 52).

wania przekonań wejdzie w konflikt z prawem dziecka do nauki, interesy dziecka przeważają⁷².

W świetle omówionego orzecznictwa widać zatem wyraźnie, że współzależne w ramach art. 2 Protokołu 1 prawa (prawo do nauki i prawo rodziców do poszanowania przekonań w kontekście realizacji prawa do nauki), nie są w orzecznictwie ETPC równoważne. Prawo do nauki uznane za pierwotne, czy też priorytetowe w tym zbiegu i niezbędne do realizacji praw człowieka, dominuje nad prawem rodziców i w przypadku ewentualnego konfliktu obu tych praw, interesy dziecka stanowią wartość nadrzędną.

Spory stanowiące przedmiot orzecznictwa ETPC z zakresu regulacji art. 2 Protokołu 1, tak jak i inne często trudne i bolesne konflikty zaistniałe w relacji dziecka z rodzicami bardzo często są związane z kwestiami wolności myśli, sumienia i wyznania i konsekwencjami skutków transmisji tych przekonań rodziców na prawa dziecka⁷³.

Trybunał wiąże wymóg ochrony przekonań – w tym religijnych – rodziców z pluralizmem poglądów, stanowiącym jeden z fundamentów społeczeństwa demokratycznego. W tym kontekście chroni przekonania rodziców przed niewłaściwym prozelityzmem państwa w procesie nauczania, szczególnie wtedy, gdy programy szkolne zawierają obowiązkowe lekcje religii. Nadmierny prozelityzm rodziców w zakresie realizacji prawa z art. 2 Protokołu 1 jest także niedopuszczalny.

Stosowanie przez ETPC art. 2 Protokołu 1 jako wzorca orzecznictwa było przez długi czas bardzo ograniczone. Znacznym wzrostem stosowania tej podstawy prawnej nastąpił od połowy lat 70-tych ubiegłego wieku. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Człowieka w tym zakresie stanowiące rozwinięcie i wzbogacenie odnośnych uregulowań Konwencji jest wyrazem poszukiwania kompromisu, a jednocześnie zachowania stosownych – z punktu widzenia interpretacji Konwencji –

⁷² *Campbell i Cosans v. Wielka Brytania*, (§ 36).

⁷³ Decyzje Komisji z 30 czerwca 1993 r. w sprawie *Nilsson v. Szwecja* i z 8 września 1993 r. w sprawie *Bernard v. Luksemburg*. W orzecznictwie ETPC dotyczącym relacji dziecko – rodzice wykorzystywane są jako wzorzec orzecznicy także inne artykuły Konwencji (np. 2, 3, 8). Zob. np. wyroki ETPC z 24 marca 1988 r. w sprawie *Olsson v. Szwecja*; z 25 lipca 2007 r. w sprawie *Schmidt v. Francja*; z 16 grudnia 2003 r. w sprawie *Palau Martinez v. Francja*.

proporcji między koniecznością ochrony praw dziecka i przestrzegania praw rodziców.

BIBLIOGRAFIA

- Achour Ben Y., *L'islam et la Cour européenne des droits de l'homme*, „Revue Générale de Droit International Public” 2007, nr 2.
- Dupuy P.M., Boisson de Chazournes L., *Protocole 1 – Article 2*, w: L.E. Pettiti, E. Decaux, P.H. Imbert, *La Convention européenne des droits de l'homme. Commentaire article par article*, Paris 1995.
- Falski J., *Krzyż w szkole publicznej w orzecznictwie europejskim*, „Sprawy Narodowościowe” 2010, nr 37.
- Gonzales G., *Le droit à l'instruction au sens de la Convention européenne des droits de l'homme*, „Revue Française de Droit Administrative” 2010, nr 5.
- Hucal M., *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, red. L. Garlicki, t. 2, Warszawa 2011.
- Levinet M., *La conciliation du droit à l'instruction de l'enfant et de l'obligation de respecter les convictions religieuses des parents à la lumière de la Convention européenne des droits de l'homme*, „Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme” 2011, nr 87.
- Nowicki M.A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2009*, Warszawa 2010.
- Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej*, Warszawa 1992.
- Sobczak W., *Wolność myśli sumienia i religii. Poszukiwanie standardu europejskiego*, Toruń 2013.
- Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo*, oprac. T. Jasudowicz, Toruń 2001.

THE RIGHT TO EDUCATION VERSUS THE RIGHT OF PARENTS TO ENSURE
SUCH EDUCATION AND TEACHING IN CONFORMITY WITH THEIR OWN
CONVICTIONS IN ECHR CASE LAW

Summary

European Court of Human Rights case law, based on the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, regards the right to education, as per Article 2 of Protocol No 1 to the Convention, as “essential for the exercise of human rights.”

The paper discusses and summarizes the current status of ECHR case law in the subject matter with a particular focus on the issue of the right of parents for respect of their convictions, including the religious ones, in the context of the exercise of the right to education. It also addresses the consequences of the translation of such parental convictions into children’s rights.

The Strasbourg Court associates the requirement to protect parents’ convictions related mainly to the freedom of conscience and religion with the pluralism of ideas, the latter being one of the foundations of a democratic society. In this context, the Court also protects parental convictions against improper, excessive proselytism of the state as far as the educational process is concerned. Parents’ unreasonable proselytism within the scope of the exercise of the right to education is also unacceptable. Since the 1970s, case law in this respect has developed. It reflects the Court’s attempts to create a compromise between the protection of children’s rights and the respect of the rights of parents, while the child’s interests are always regarded as a priority.

Tłumaczenie własne autora

Key words: Human rights; European Court of Human Rights, ECHR case law; European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms; Right to education; Right of parents to ensure education and teaching in conformity with their own convictions

Słowa kluczowe: prawa człowieka; Europejski Trybunał Praw Człowieka; Orzecznictwo ETPC; Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności; Prawo do nauki; Prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich przekonaniem